

ТРИ ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ НОТАТКИ

1. Із коментаря до щоденника Шевченка

Повертаючись із заслання, Шевченко з волі владних інстанцій майже півроку прожив у Нижньому Новгороді. Тамтешнім зустрічам і враженням письменника присвячено значну частину його щоденника. Попри зусилля кількох поколінь коментаторів, підсумовані у новітньому 12-томному зібранні творів Шевченка¹, деякі відповідні записи ще потребують дослідницької уваги².

28 жовтня 1857 р. письменник занотував у щоденнику: “[...] зашел я к моему любезному доктору Гартвигу³, застал его дома, позавтракал, выпил отличнейшей

¹ Див.: *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 316–418 (коментар підготував Леонід Большаков за участі Надії Вишневської).

² Деякі уточнення до наявних коментарів див.: *Дудко В. І.* Стаття Тараса Шевченка “Бенефис г-жи Пиуновой января 21 1858 г.”: публікації, синхронна рецепція, коментарі // Вісник Київського славістичного університету. Серія: філологія. – К., 2008. – Вип. 37. – С. 9–14.

³ Біографічні відомості про нижньогородського лікаря Гартвіга ще належить зібрати. Досі достеменно не відомі навіть його ім’я і по батькові. Сергій Шестериков зазначив: “Доктор Гартвиг [...] – Август Генрихович, лікар, служивший по министерству внутренних дел («Российский медицинский список на 1858 год», стр. 65)” (*Шевченко Т.* Дневник. – М.; Л., 1931. – С. 349). Ці відомості використано в низці шевченкознавчих досліджень; напр., див.: *Шевченко Т.* Повне видання творів. – Варшава; Л., 1936. – Т. X. – С. 287 (коментар Павла Зайцева); *Анісов В., Середя С.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. – К., 1959. – С. 419; Вид. 2-е, доп. – К., 1976. – С. 360; [*Іванченко Р. Г.*] Гартвиг Август Генріхович // Шевченківський словник: У 2 т. – К., 1976. – Т. 1. – С. 151. Проте Большаков у кількох своїх працях твердив, що Шевченковим нижньогородським приятелем був Осип Андрійович Гартвиг (див.: *Большаков Л. Н.* Їхав поет із заслання...: Пошуки. Роздуми. Дослідження. – К., 1977. – С. 270; *його ж.* Комментарий к дневнику Т. Шевченко. – Оренбург, 1993. – С. 39; *його ж.* Оренбургская шевченковская энциклопедия: Тюрьма. Солдатчина. Ссылка: Энциклопедия одиннадцати лет. 1847–1858. – Оренбург, 1997. – С. 86; Дневник Тараса Шевченко с комментариями Л. Н. Большакова. – Оренбург [, 2001]. – С. 134). Відповідну версію закріплено в новому академічному виданні (див.: *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. – Т. 5. – С. 359). Дослідник не покликався на джерело своїх відомостей, яке, однак, нескладно встановити. У його студіях є вказівка на нижньогородську адресу Гартвіга, запозичена з книжки Олександра Гациського “Нижегородка” (1877). Як з’ясується, це видання містить і відомості про ім’я та по батькові нижньогородського лікаря (див.: *Гациский А. С.* Нижегородка: Путеводитель и указатель по Нижнему Новгороду и по Нижегородской ярмарке. – Изд. доп. и испр. – Нижний Новгород, 1877. – С. 233), які Большаков вважав точними. Наполягаючи на своїй версії, дослідник писав: “Вказівки коментаторів на те, що Гартвіга звали Августом Генріховичем, позбавлені підстав і заважають збиранню додаткових відомостей про людину, до якої тепло ставився Шевченко” (*Большаков Л. Н.* Їхав поет із заслання... – С. 270. Також див.: *його ж.* Оренбургская шевченковская энциклопедия... – С. 86). Проте в цьому випадку категоричність авторитетного шевченкознавця ледве чи доречна, оскільки не виключено, що йдеться про автентичні ім’я та по батькові, подані в “Российском медицинском списке”, і русифіковані, які вказав Гациський. У кожному разі відповідне питання не можна вважати остаточно з’ясованим, і, розшукуючи додаткові джерельні матеріали про Гартвіга, треба враховувати обидві наявні в шевченкознавчих працях версії його імені й по батькові. Беззастережне твердження Романа Іванченка про те, що письменник підтримував стосунки з Гартвігом не лише в Нижньому Новгороді, а й

вишневки собственного приготовления и в старом изорванном нижегородском адрес-календаре прочитал, что в Княгининском уезде Н[ижгородской] губернии в селе Вельдеманове от крестьянина Мины и жены его Марьяны в 1605-м году в мае месяце родился знаменитый патриарх Никон”⁴.

З усіх коментаторів наведеного Шевченкового запису, здається, лише Сергій Єфремов і Леонід Большаков не обмежилися поданням біографічних відомостей про патриарха Никона, а й принаймні побіжно висловилися про те, чому відповідна публікація “в старом изорванном нижегородском адрес-календаре” могла привертнути увагу письменника. Єфремов писав: “Шевченка зацікавило, мабуть, походження п[атріарха] Никона, а саме те, що він народився в селянській сім’ї; це й одзначено в журналі на підставі випадкової звістки з старого календаря”⁵. Большаков зазначив: “Шевченко отметил лишь крестьянское происхождение [...] «знаменитой» исторической личности. Сведения о нем он почерпнул из Адрес-календаря Нижегородской губернии (выходили с 40-х гг.)”⁶. Досі, однак, не було відомо, в якому ж саме “старому календарі” Шевченко прочитав про Никона.

Як з’ясовано, до 1857 р. побачили світ лише два відповідні видання – “Памятная книжка Нижегородской губернии на 1847 год” і “Памятная книжка Нижегородской губернии на 1855 год”⁷. У другій із названих книжок – у добірці довідкових заміток “Замечательные селения в Нижегородской губернии”⁸ – Шевченко і натрапив на відтворені в аналізованому щоденниковому записі відомості про Никона⁹. Стислому викладу його життєпису було присвячено всю замітку про село Вельдеманове¹⁰.

Невідповідність між свідченням Шевченка (“в старом [...] нижегородском адрес-календаре прочитал”) і назвою видання, в якому з’явилася відповідна публікація про

пізніше (див.: [Іванченко Р. Г.] Гартвіг Август Генріхович. – С. 151), слід відхилити як не підкріплене конкретним матеріалом.

⁴ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – Т. 5. – С. 122.

⁵ Шевченко Т. Повне зібрання творів. – [К.] 1927. – Т. IV: Щоденні записки (Журнал): Текст. Первісні редакції. Коментарій. – С. 606.

⁶ Большаков Л. Н. Комментарий к дневнику Т. Шевченко. – С. 49; Дневник Тараса Шевченко с комментариями Л. Н. Большакова. – С. 157.

⁷ Див.: Балацкая Н. М., Раздорский А. И. Памятные книжки губерний и областей Российской империи (1836–1917): Предварительный список. – СПб., 1994. – С. 231.

⁸ Відповідну добірку опубліковано у третій частині видання, яка включала також відомості про ярмарки і промислові підприємства губернії. У першій частині подано матеріали з історії Нижнього Новгорода та відомості про його пам’ятки, у другій – “Список чинам, состоящим на службе” у губернському й повітових містах.

⁹ Див.: Памятная книжка Нижегородской губернии на 1855 год. – Нижний Новгород, 1855. – С. 317.

¹⁰ Див.: Там само. – С. 317–319. Відповідну замітку, як і всі інші матеріали, у виданні вміщено без підпису. Невідомо також, хто був упорядником “Памятной книжки Нижегородской губернии на 1855 год”. Це видання використовувала як джерело відомостей про згаданих у Шевченковому щоденнику осіб Надія Ржига (див.: Ржига Н. Ф. Примечания к “Дневнику” Шевченко нижегородского периода // Тарас Шевченко в Н[ижнем] Новгороде. – [Горький,] 1939. – С. 170–171, 173–178, 180). Дослідниця – безумовно, обізнана зі вміщеною на сторінках “Памятной книжки Нижегородской губернии на 1855 год” нотаткою про Вельдеманове – не вказала, що саме з неї Шевченко довідався про народження Никона в селянській сім’ї, оскільки опрацювала не власне коментар до нижньогородської частини щоденника, а анований покажчик згаданих у ній імен і назв.

Никона, є позірною, оскільки адрес-календарі були різновидом “Памятних книжек”¹¹. Сучасні дослідники зазначають: “Понятием «памятная книжка» [...] обозначается тип издания. Конкретные заглавия их были разными [...], но чаще всего начинались словами «памятная книжка», «справочная книжка», «календарь», «адрес-календарь»”¹². Дуже ймовірно, що – з огляду на дефектність примірника відповідної книжки, з яким письменникові випало ознайомитися, – він і не міг знати її точної назви¹³.

Ідентифікація “старого [...] нижегородского адрес-календаря” дає підстави поповнити список лектури письменника ще однією конкретною позицією.

2. До історії контактів Шевченка з Григорієм Милорадовичем

Приїхавши 27 березня 1858 р. до Петербурга, Шевченко одразу став постійним відвідувачем традиційних “неділь” у графа Федора Толстого, де бував і юний корнет кавалергардського полку Григорій Милорадович (1839–1905), який уже заявив про себе низкою історико-краєзнавчих публікацій. Уперше друкуючи його синхронне свідчення про Шевченка як учасника зустрічей у Толстого (висловлене в листі до редактора “Черниговских губернских ведомостей” Олександра Шишацького-Ілліча¹⁴) і розглядаючи дотичні матеріали¹⁵, я залишив поза увагою принаймні одне важливе джерело, що стосується теми.

На відбитку офорта Шевченка “Дві дівчини” збереглася звернена до нього нотатка, написана червоним олівцем: “Марта 31. 1859. 1 ½ [часа] попол[удни]. Был у Вас и жалею, что не застал дома. Милорадович”¹⁶. Цей лаконічний текст відтворили, зокрема, Василь Шубравський¹⁷ і Володимир Яцюк¹⁸. Досі, однак, дослідники не знали, хто саме з Милорадовичів був автором наведеної записки.

¹¹ Див.: Балацкая Н. М., Раздорский А. И. Памятные книжки губерний и областей Российской империи... – С. 10.

¹² Там само. – С. 6. “Вариативность заглавий связана с отсутствием в период становления типа издания (1840-е – 50-е гг.) общегосударственных норм, регламентирующих содержание памятных книжек” (Левин Д. Э. Памятные книжки губерний и областей Российской империи в системе культуры: Опыт исследования // *Russian Studies: Ежеквартальник русской филологии и культуры*. – 2000. – Т. III. – № 2. – С. 228).

¹³ Не можна виключати й того, що Шевченко назвав “Памятную книжку Нижегородской губернии на 1855 год” адрес-календарем за аналогією з “Адрес-календарями Оренбургского края”, що виходили в 1849, 1852 і в наступні роки, чи/та “Адрес-календарем Оренбургской губернии, с справочными приложениями, 1851 года” (про ці видання див.: Балацкая Н. М., Раздорский А. И. Памятные книжки губерний и областей Российской империи... – С. 252, 257). Ймовірно, що принаймні деякі з названих книжок були приступні Шевченкові в роки заслання.

¹⁴ Цей лист без авторської дати було написано орієнтовно 7–11 квітня 1858 р. (див.: Дудко В. Тарас Шевченко очима Григорія Милорадовича // *Кур’єр Кривбасу*. – 1997. – № 91/92. – С. 108–109).

¹⁵ Див.: Там само. – С. 106–110.

¹⁶ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ). – Ф. 1. – Спр. 110. – Арк. 1.

¹⁷ Див.: Опис рукописів Т. Г. Шевченка. – К., 1961. – С. 258. Слово “попол[удни]” не було відчитано. До покажчика імен прізвище Милорадовича не включено.

¹⁸ Див.: Яцюк В. Метаморфози “парсунку” // Яцюк В. Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації. – К., 2003. – С. 297. Дослідник опустив несуттєву для його міркувань вказівку на час доби і помилково подав замість “жалею” – “жаль”. У покажчику імен прізвище автора записки подано без ініціала.

Не лише навесні, а й протягом усього 1859 р. Григорій Милорадович перебував у Петербурзі¹⁹. Зіставлення почерку автора аналізованої записки до Шевченка з автографами листів Милорадовича, стосовно атрибуції яких немає сумнівів²⁰, переконливо свідчить, що всі ці епістолярні тексти написала одна особа. Таким чином, записка є підставою переконливо твердити, що її автор зустрічався із Шевченком не лише навесні 1858 р., а й згодом, бував у його помешканні.

Відповідна записка Милорадовича, яку залишили поза увагою і упорядники збірників листів до Шевченка, й укладачі літописів його життя і творчості²¹, доповнює картину післязасланських петербурзьких контактів письменника.

3. Ще про участь Шевченка в літературних читаннях

“Опис рукописів Т. Г. Шевченка” (1961) викликав докладну рецензію авторитетного дослідника Ієремії Айзенштока, який висловив низку аргументованих критичних уваг і доповнень²². Ця цінна публікація, прихильно оцінена у фаховому середовищі²³, не позбавлена, однак, окремих помилкових суджень, які досі не спростовано. Їхню появу було зумовлено обставинами написання рецензії – дослідник, який на той час

¹⁹ Відомості про відпустки Милорадовича у 1858–1861 рр. див. у його послужному списку від 23 грудня 1871 р. (Російський державний військово-історичний архів. – Ф. 409. – Оп. 1. – Спр. 133881. – Арк. 173).

²⁰ Див.: ІЛ. – Ф. 99. – Спр. 106. – Арк. 59 (лист до російського публіциста Олександра Кошелєва від 15 квітня 1858 р.), 60–63, 66–68 (листи до Осипа Бодяньського від 26 квітня 1858 р., 7 травня і 1 вересня 1859 р.).

²¹ На звороті відбитку офорта “Дві дівчини” російський поет Микола Курочкін занотував – також червоним олівцем – звернений до Шевченка жартівливий поетичний експромт “Встал. Скверно. Хмель чуть проходящий...”, написаний у його помешканні за відсутності господаря (див.: ІЛ. – Ф. 1. – Спр. 110. – Арк. 1зв.). У шевченкознавчих дослідженнях автентичний авторський підпис – НКр – відтворено неточно: И. Кр. (Опис рукописів Т. Г. Шевченка. – С. 258); Н. Кур (*Жур П. Шевченковский* Петербург. – Л., 1964. – С. 224; *його ж.* Шевченківський Петербург. – К., 1972. – С. 132). Авторська дата твору включає два компоненти: у чисельнику – 31, у знаменнику – М (див.: ІЛ. – Ф. 1. – Спр. 110. – Арк. 1зв.; Опис рукописів Т. Г. Шевченка. – С. 258). Як цілком очевидно, автор позначив число і скорочено місяць – м[арт]. Тобто поезія Курочкіна постала того ж дня, що й досліджувана нотатка Милорадовича з повною авторською датою. Петро Жур відтворив авторську дату твору російського поета помилково: 31/VI (*Жур П. Шевченковский* Петербург. – С. 224; *його ж.* Шевченківський Петербург. – С. 132; в обох виданнях, у яких наведено і чотири останні рядки поезії, щодо року її написання дослідник не висловився). Згодом він датував твір Курочкіна 31 липня 1860 р. (див.: *Жур П. Труды и дни Кобзаря.* – Люберцы, 1996. – С. 505; *його ж.* Труды і дні Кобзаря. – К., 2003. – С. 425; назву – власне перший рядок – подано неточно: “Встал скверно. Хмель чуть проходящий...”). Жур, як можна припустити, зважав на те, що у травні 1858 р. – січні 1860 р. Курочкін переважно перебував поза Петербургом – служив корабельним лікарем у Російському товаристві пароплавства і торгівлі (див.: *Коротков Ю. Н. Курочкин Николай Степанович // Русские писатели. 1800–1917: Биографический словарь.* – М., 1994. – Т. 3. – С. 241). Ця поезія, проте, свідчить, що принаймні у березні 1859 р. письменник перебував у Петербурзі.

²² Див.: *Айзеншток І. Я. Про деякі недоліки “Опису рукописів Т. Г. Шевченка” // Радянське літературознавство.* – 1962. – № 4. – С. 137–143.

²³ Напр., див.: *Шевченкознавство: Підсумки й проблеми.* – К., 1975. – С. 559. Висловлену в названому виданні пропозицію перевидати “Опис рукописів Т. Г. Шевченка” з урахуванням Айзенштокових критичних зауважень досі не реалізовано.

мешкав у Ленінграді, підготував її, не звіряючись із першоджерелами, переважно більшість яких зосереджено в київських сховищах.

В “Описі рукописів Т. Г. Шевченка” неповний список (невідомою рукою) поезії “Думка” (“Тяжко, важко в світі жити...”) датовано 1859 р., але джерелом його названо “Кобзар” 1860 р. Про відповідний рукопис Анфіса Ряппо також повідомила: “Під текстом поезії олівцем іншою рукою написано: «Из Кобзаря Тараса Шевченка»... // ...«СПБ. 28 ноября 1859 г. Цензор В. Бекетов»”²⁴. Айзеншток, звернувши увагу на неузгодженість поданих дат, висловив такі міркування: “В описі «Думки» (№ 238) слід було б відзначити, що цензурний дозвіл був даний на читання поезії її автором на одному з літературних вечорів. Навряд чи доречно, говорячи про цей список, що явно відноситься до 1859 р., називати його копією з «Кобзаря» 1860 р.”²⁵.

Навіть не звертаючись до архівного першоджерела, можна висловити серйозні сумніви у слушності Айзенштокових міркувань і висновків. Він не зважив на те, що саме 28 листопада 1859 р. було отримано цензурний дозвіл на публікацію “Кобзаря”, хоч, безумовно, знав про це²⁶; повний текст дозволу – з підписом цензора Санкт-Петербурзького цензурного комітету Володимира Бекетова і датою – наведено і в рецензованому виданні²⁷. Також дослідник залишив поза увагою інші важливі факти: тексти автентичних цензурних дозволів – окрім названого, і на публічне виголошення поеми “Чернець” – у виданні відтворено повністю²⁸; літературні вечори, влаштовані в Петербурзі з ініціативи Літературного фонду, започатковано щойно 10 січня 1860 р.²⁹; найраніші наявні в науковому обігу відомості про Шевченків намір взяти участь у літературних читаннях стосуються жовтня 1860 р.³⁰. Занотований на відповідному списку повний текст цензурного дозволу³¹ не залишає сумніву в тому, що його було скопійовано зі звороту титульного аркуша “Кобзаря” 1860 р.³². З огляду на викладені факти пов’язувати цей список з участю Шевченка в літературних читаннях немає підстав.

Слід звернути більшу увагу на інше джерело, яке безпосередньо стосується досліджуваної теми, але ще не потрапляло в поле зору шевченкознавців. Це лист

²⁴ Опис рукописів Т. Г. Шевченка. – С. 360.

²⁵ Айзеншток І. Я. Про деякі недоліки “Опису рукописів Т. Г. Шевченка”. – С. 139.

²⁶ Див.: Айзеншток І. Судьба літературного наслідства Т. Г. Шевченка // Літературне наслідство. – М., 1935. – Т. 19/21. – С. 433.

²⁷ Див.: Опис рукописів Т. Г. Шевченка. – С. 166.

²⁸ Див.: Там само. – С. 166, 362.

²⁹ Напр., див.: Репинский Г. К., Скабичевский А. М. Летопись Общества для пособия нуждающимся литераторам и ученым // XXV лет. 1859–1884: Сборник, изданный комитетом Общества для пособия нуждающимся литераторам и ученым. – СПб., 1884. – С. 5.

³⁰ Із видань, у яких про це йшлося до появи рецензії Айзенштока на “Опис рукописів Т. Г. Шевченка”, напр., див.: Анісов В., Серета Є. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. – С. 343; Ткаченко М. М. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. – К., 1961. – С. 291. Письменник виступив на публічних літературних читаннях двічі (докладно див.: Дудко В. Запис про Тараса Шевченка у щоденнику Олени Штакеншнейдер: проблеми коментування // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 176–185).

³¹ Див.: ІЛ. – Ф. 1. – Спр. 52. – Арк. 1; пор.: Опис рукописів Т. Г. Шевченка. – С. 166.

³² Саме це видання цілком слушно названо джерелом списку і в новому академічному виданні творів Шевченка (див. коментар Ніни Чамати: Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – Т. 1. – С. 602).

російського літературознавця, тогочасного секретаря комітету Літературного фонду Олексія Галахова до російського драматурга Олексія Островського від 14 листопада 1860 р. Автор листа зазначив: “Вчера собиравлись у Ковалевского многие литераторы, чтобы потолковать о предстоящем чтении. Думая, что Вам любопытно знать предложенную его программу, прилагаю ее:

1. Жизнь Шамиля, записанная по его собственному рассказу полковником Рудановским, который находился приставом у Шамиля. Статья доставлена А. В. Дружининым. Прочтет или сам Рудановский, если скоро приедет из Калуги, или другой кто-либо.

2. Малорусское предание о Палее, стихотворение Шевченко.

3. Два новые стихотворения Некрасова.

4. Женщина в новогреческих песнях – Майкова”³³.

Цей епістолярний фрагмент потребує деяких пояснень і виправлення фактичних неточностей³⁴. Дата листа Галахова, з якого наведено цитату, однак, сумнівів не викликає. Давно відомий лист тогочасного голови комітету Літературного фонду Єгора Ковалевського до Шевченка від 10 листопада 1860 р., яким автор запрошував адресата “пожаловать к нему в воскресенье, 13-го сего ноября, в 1 час пополудни для совещания по предмету публичных чтений”³⁵. Засідання було присвячено, власне, влаштуванню чергових літературних читань на користь Літературного фонду. Достеменно не відомо, чи Шевченко взяв участь у відповідному зібранні літераторів, хоча наведений фрагмент листа Галахова дає додаткові підстави висловитися в цьому питанні позитивно. “Малороссийское предание о Палее”, яке мав прочитати Шевченко, – це поема “Чернец”³⁶.

У листі Галахова подано неточні відомості про офіцера, який наглядав у Калюзі за Шамілем, полоненим керівником визвольного руху горців Дагестану й Чечні в їхній довголітній боротьбі за незалежність. У 1859–1862 рр. відповідну місію виконував – з огляду на це в листі Галахова мало би бути “не находился приставом у Шамиля”, а “находится” – Аполлон Іванович Руновський (1823–1874)³⁷. Він, “исполняя свою

³³ Неизданные письма к А. Н. Островскому / Пригот. к печати М. Д. Прыгунов, Ю. А. Бахрушин и Н. Л. Бродский. – М.; Л., 1932. – С. 61.

³⁴ Про небездоганну текстологічну підготовку “Неизданных писем к А. Н. Островскому” див.: *Коган Л. Р.* Летопись жизни и творчества А. Н. Островского. – [М.,] 1953. – С. 7. Можна, однак, думати, що принаймні деяких неточностей припустилися не публікатори листа, а Галахов.

³⁵ Листи до Тараса Шевченка / Упор. та комент. В. С. Бородіна, В. П. Мовчанюка, М. М. Павлюка та ін. – К., 1993. – С. 168. 11 листопада 1860 р. Шевченко вперше виступив на публічному літературному читанні в залі Пасажу. Цей вечір, влаштований на користь недільних шкіл, відбувся за організаційної підтримки Літературного фонду; див.: Там само. – С. 166, 168 (листи Михайла Федорова від 8 жовтня, 1 та 9 листопада 1860 р.), 333, 335 (коментарі Миколи Павлюка і Ніни Чамати).

³⁶ Не маю змоги ідентифікувати твір, що його, за повідомленням Галахова, мав намір прочитати на літературному вечорі російський письменник Аполлон Майков, у доробку якого є поетичний цикл “Новогреческие песни”.

³⁷ Докладні відомості про військову кар’єру Руновського див.: Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. – Тифлис, 1904. – Т. XII. – С. 1395 (непідписана передмова до публікації щоденника, який Руновський вів у Калюзі “согласно данной ему инструкции”). У 1860 р. він дістав звання капітана, полковником став у 1866 р. (див.: Там

службу, [...] сумел заслужити расположение Шамиля и стал ему почти другом”³⁸. Публікації Руновського – “Записки о Шамиле”, вміщені на сторінках “Военного сборника” (1859–1861) й видані окремо (СПб., 1860), газетні статті про Шаміля – здобули значний резонанс. Цим і було зумовлено запрошення Руновського до участі в літературному читанні³⁹. Не викликає сумніву, що постать Шаміля цікавила Шевченка, який мав змогу поповнити відповідні відомості завдяки публікаціям та публічному виступові Руновського (імовірно, й особисто з ним спілкуючись)⁴⁰.

Галахов інформував Островського у цитованому листі, що найближче читання на користь Літературного фонду “предположено на 23 или 25 сего месяца”⁴¹. Воно, однак, відбулося майже місяцем пізніше – 18 грудня 1860 р. У літературному вечорі, який було влаштовано тоді в залі Пасажу, взяли участь Руновський і Шевченко (обидва прочитали заповіджені твори), Майков і ще два російські письменники – Володимир Бенедиктов та Яків Полонський⁴².

Віктор Дудко (Київ)

само). Досі в шевченкознавчому обігу не було навіть мінімальних відомостей про особу Руновського. Приміром, в обох виданнях найновішого збірника шевченківських документів і матеріалів – в анотованих іменних покажчиках, які опрацювали Галина Довженок і Валентина Судак – зазначено: “Руновський А. Н. – російський письменник, учасник літературних читань у Петербурзі” (Т. Г. Шевченко: Документи та матеріали до біографії (1814–1861) / Упор. Л. І. Внучкова, С. О. Серета, В. О. Судак. – К., 1975. – С. 587; Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії: 1814–1861 / Упор. Л. І. Внучкова, О. І. Полянничко, С. О. Серета, В. О. Судак. – Вид. 2-е, перероб. та доп. – К., 1982. – С. 416).

³⁸ *Казиев Ш.* Имам Шамиль. – М., 2001. – С. 332. Саме це зближення прискорило зрештою завершення місії Руновського в Калузі (див.: Там само. – С. 329–332).

³⁹ Деякі додаткові матеріали до його характеристики містить листування російського письменника, ініціатора створення Літературного фонду, члена його комітету у 1859–1862 рр. Олександра Дружиніна, який, відповідно до повідомлення Галахова, запропонував автобіографію Шаміля у викладі Руновського для публічного виголошення на літературному вечорі. Див. листи російського літератора Михайла Лівенцова до Дружиніна від 16 червня і 17 листопада 1862 р. (Письма к А. В. Дружинину (1850–1863) / Ред. и коммент. П. С. Попова. – М., 1948. – С. 183, 185–186, 394, 413).

⁴⁰ Розмірковуючи над тим, чому про Шаміля не згадано в Шевченковій поемі “Кавказ” (1845), Шубравський зазначив: “Звернімо увагу [...] на одну важливу деталь. Об’єктивно боротьба горців за незалежність означала також схвалення дій ватажка горців Шаміля. Тим часом у поемі «Кавказ» ніде навіть натяком не згадано його ім’я. В чому тут річ? Можливо, якусь роль відіграла недостатня обізнаність з Шамілем, його переконаннями і остаточними намірами, а відомості в тодішній пресі не могли правити Шевченкові за джерело, гідне довір’я. Однак головне, на нашу думку, полягало в тому, що поет не намагався зобразити події локальні. Весь зміст поеми переконує в цьому. Вже заголовок її націлює на масштаби ширші, значніші. Не одні горці Дагестану й Чечні прагнули й повинні прагнути свободи, виступати з рішучими діями проти поневолювачів – один з провідних мотивів твору, що знайшов узагальнення в образі Прометейя. При згадці про Шаміля він міг би дещо втратити” (*Шубравський В.* Проблема війни і миру в творчості Шевченка // Збірник праць 26-ї наукової шевченківської конференції. – К., 1985. – С. 59).

⁴¹ Неизданные письма к А. Н. Островскому. – С. 61.

⁴² Російські літератори прочитали, відповідно, поезії “Сфинкс”, “Искусство и природа” та “Нищий” (див.: *Віктор П. [Пеньков В.]* Заметки // Русский мир. – 1860. – № 99. – 21 дек. – С. 659). У кореспонденції Віктора Пенькова, фрагмент якої републіковано – без

Невмирущий Арабажин, або Два щоденники Олександра Кістяківського в одному?

подання інформації про авторство – в обох виданнях збірника шевченківських документів і матеріалів (див.: Т. Г. Шевченко: Документи та матеріали до біографії (1814–1861). – С. 544; Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії: 1814–1861 – Вид. 2-е, перероб. та доп. – С. 362), Руновський фігурує з ініціалами А. Н. Саме з публікації “Русского мира” укладачі покажчиків імен запозичили помилкову інформацію про його другий ініціал. Про виступи Руновського і Шевченка на літературному вечорі 18 грудня 1860 р. також див. анонімну “Петербуржскую летопись” (Санкт-Петербургские ведомости. – 1860. – № 281. – 24 дек. – С. 1509).

НЕВМИРУЩИЙ АРАБАЖИН, АБО ДВА ЩОДЕННИКИ ОЛЕКСАНДРА КІСТЯКІВСЬКОГО В ОДНОМУ?

“Щоденник” відомого вченого-правника позаминулого століття Олександра Кістяківського було видано у 1994–1995 рр. у Києві у двох томах¹. У першому з них у кількох записах за березневі дні 1876 р. подибуємо звістку про нездужання й смерть такого собі пана Арабажина, авторового свояка. Теж не відразу. Ось 24 березня 1876 р. у середу брат автора Федір Кістяківський, їдучи до Арабажинів у Бердичів, почув ще в дорозі, що Арабажин помер. Але в п’ятницю 26 березня йде уточнення, що Арабажин “жив, но, по мнению брата, безнадежен” (щоденник вівся російською мовою, хоч і з численними українізмами). І так він протягнув зі своїм вмиранням аж до листопада. У понеділок аж 15 листопада 1876 р. віднотовано: “Арабажин погребен. Жаль человека, рано сходящего со сцены человеческой деятельности [...]” (с. 132, 135, 224).

А через рік... Ну, *майже* через рік, 7 листопада 1877 р., автор зазначає між іншими денними справами: “Перед обедом посетили умирающего Арабажина” (с. 420).

Живучий, виявляється однак, цей курилко-Арабажин!!!

У суботу 13 листопада 1877 р. до Кістяківських “[...] пришел студ[ент] Романов с известием о смерти Арабажина, нашего свойственника”. Наступного дня його родину візитувала дружина автора щоденника. Аж у понеділок 15 листопада 1877 р. о 10 годині ранку О. Кістяківський сам “отправился на погребение Арабажина” (с. 422), хоч двісті сторінок перед тим він уже був “погребен” у записі за 15 листопада 1876 р.!!!

У записі від 31 грудня 1877 р. Арабажин згадується в щоденнику вже востаннє. З прикметником “покойный”, а його дружина названа вдовою (с. 436).

Цей випадок наштовхнув мене на думку, що О. Кістяківський міг вести свій щоденник у двох примірниках, і цей попередній висновок зміцнювався дальшими спостереженнями. Наприклад, число 29 жовтня в обох роках (1876 і 1877 рр.) раптом припало на той самий день тижня: четвер (див. с. 202 й, відповідно, аж с. 417). Такого календарного дива не може бути засадничо через непарну кількість днів як у році (за винятком високосного), так і в тижні. А у виданих щоденникових записах дореволюційного професора воно трапилося: збіглися дні тижня з такими самими датованими днями двох років, що послідовно йдуть один за одним: 1876 і 1877!!! І далі аж до кінця року цей збіг продовжується (порівн. с. 205 і 418, 207 і 419, 209 і 420, 211 і 420 і т. д. до четверга 30 грудня 1876 р. і четверга 30 грудня 1877 р. – с. 278 і 435).

¹ *Кістяківський О. Ф.* Щоденник (1874–1885): У 2 т. / Упор. В. С. Шандра, М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. – К., 1994. – Т. 1: 1874–1879. – 648 с.; К., 1995. – Т. 2: 1880–1885. – 584 с.